

Kur'ân'da Çelişkiyi Reddeden Nisâ Sûresi 82. Âyete Klasik Tefsirlerdeki Yaklaşımlar

 MEHMET EMİN KURT ^a

Öz: Bu makalede Kur'ân'da çelişkiyi reddeden, Kur'ân'ın Allah sözü olduğuna gerekçe olarak tutarlılığını sunan 4/Nisâ, 82. âyet hakkında Mukâtil b. Süleymân, Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, Taberî, Zeccâc, İbn Ebî Hâtim, Mâtürîdî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Sa'lebî, Mâverîdî, Beğavî, Zemahşerî, İbn Atiyye, Tabersî ve Fahrüddîn er-Râzî tefsirlerindeki yaklaşımlar incelenmiştir. Müslümanlar Kur'ân'ın tutarlılığının ne anlama geldiği, detayları konusunda farklı değerlendirmeler yapmışlardır. Kur'ân'da çelişki izlenimini ve bu izlenimleri giderme çabasını ifade eden müşkilü'l-Kur'ân'a dair tez ve makaleler genellikle bir veya iki müfessirin konu ile ilgili yaklaşımlarını araştırmıştır. Bu makalede ise 4/Nisâ, 82'ye odaklanılmış, bu âyet hakkındaki yaklaşımlar incelenmiştir. İncelenen müfessirlerin görüşleri, aynı yönde olanlar bir araya getirilerek mümkün olduğu şekilde özetlenmiş; farklı görüşler ayrılmıştır. İlgili tefsirlerde âyet, bir önceki âyetle ilişkilendirilerek münafilekların Kur'ân hakkında düşünceleri ve onun Allah sözü olduğunu anlamaları gerektiği anlatılmak istenmiştir. Âyette Kur'ân'ı düşünmek, tedebbür etmek; *"dikkatlice gözden geçirmek, akıl yürütmek, arka planı ve sonucunu düşünmek"* şeklinde anlaşılmıştır. Mâverîdî, Zemahşerî ve Tabersî Kur'ân'ın hem anlattıklarında hem lafız özelliklerinde tutarlı olduğunu söylemişlerdir. Müfessirlere göre Kur'ân'da çelişki izlenimi, kişinin eksiğinden kaynaklanır. Müşkilü'l-Kur'ân konulu tez ve makalelerden yararlanılarak müfessirlerin çelişki izlenimini giderme yolları ele alınmış; incelenen âyet ile ilgili görüşler mukayese edilerek sonuçlara varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, müşkilü'l-Kur'ân, müşkil, çelişki, ihtilaf.

^a Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
mehmetkurt.29@hotmail.com

Approaches in Classical Tafsirs to Verse 82 of Surah Nisa, Which Rejects Contradiction in the Qur'an

Abstract: This article examines the approaches found in the tafsirs of Muqātil b. Sulaymān, Hūd b. Muḥakkam al-Huwwārī, Ṭabarī, Zajjāj, Ibn Abī Ḥātim, Māturidī, Abū'l-Layth al-Samarqandī, Tha'labī, Māwardī, Baghawī, Zamakhsharī, Ibn 'Aṭiyya, Ṭabarsī, and Fakhr al-Dīn al-Rāzī regarding Qur'ān 4:82. This verse rejects the claim of contradiction in the Qur'ān and presents its coherence as evidence of its divine origin. Muslims have offered different interpretations of what "consistency" in the Qur'ān means and how it should be understood. Studies on mushkil al-Qur'ān, which addresses perceived contradictions and the exegetical effort to resolve them, have usually focused on the views of only one or two exegetes. In contrast, this article centers on 4:82 and brings together multiple perspectives. The mufasssīrūn often relate this verse to the preceding one, emphasizing that the hypocrites should reflect on the Qur'ān and recognize it as the word of Allah. The term tadabbur in the verse is understood as "careful reflection, reasoning, and consideration of both background and consequence." Māwardī, Zamakhsharī, and Ṭabarsī highlight that the Qur'ān is consistent both in meaning and in linguistic form. According to the exegetes, any impression of contradiction arises from the reader's deficiency, not from the Qur'ān itself. Drawing on theses and articles on mushkil al-Qur'ān, the study identifies exegetical strategies used to resolve apparent contradictions.

Keywords: Tafsīr, mushkil al-Qur'ān, mushkil, contradiction, ikhtilāf.

Giriş

Yüce Allah, Hz. Muhammed'e insanlığın kurtuluşu için son kitabı Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir. Hem doğru yolu gösterici hem de Hz. Muhammed'in peygamberliğini kanıtlayıcı mucize olan Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların en çok değer verdikleri, okudukları başucu kitaplarıdır. İnsanların, Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu anlaması, ondaki mucizevi yönlerden kaynaklanır. Allah, inanmayanlara inanmıyorlarsa mislini getirmelerini söyleyerek meydan okur. Müslümanlar da tarih boyunca Kur'ân'ın mucizevîliğini araştırmış, farklı mucizevî yönler savunmuştur. Bazı Müslümanların ayetlerden çıkardığı anlam ve mucizevî yönü bazı Müslümanlar çıkarmamış, ayetleri farklı anlamıştır. Bize düşen, farklı yorumları zenginlik olarak görmek, bu yorum ve metodolojileri değerlendirip özgün fikirlerimizi ortaya koymaktır.

Çalışmamızın konusu olan Nisâ Sûresi 82. ayet, Kur'ân'ın Allah sözü olduğuna gerekçe olarak tutarlılığını sunar. Kur'ân'ın tutarlı bir kitap oluşu ve bunun Allah katından geldiğine kanıt olması, Müslümanların ilgisini çeken ve üzerinde çok söz söylenen bir konudur. Allah'ın sözünün asla çelişmeyeceğini vurgulayan bu âyete yapılan tefsirleri karşılaştırmak için âyeti araştırdığımız tefsirler Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî (ö. 280/893), Taberî (ö. 310/923), Zeccâc (ö. 311/923), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), Sa'lebî (ö. 427/1035), Mâverdî (ö. 450/1058), Beğavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Atiyye (ö. 541/1147), Tabersî (ö. 548/1154) ve Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) tefsirleridir. Her ne kadar aynı dönemlerde farklı müfessirler olsa da bütün tefsirlere bakmak, bir makalenin hacmini aşabileceğinden ilgili âyeti araştırırken klasik dönemi temsil edebilecek öncü tefsirler tercih edilmeye çalışılmıştır. Bu makalede incelenen en geç tefsir Fahrüddîn er-Râzî tefsiridir.

Tefsirlerde en temel ayrışma rivayet ve dirayet tefsiri ayrışmasıdır. Bilinmektedir ki rivayet tefsiri rivayetler esas alınarak

yapılan,¹ dirayet tefsiri ise sade rivayetlerle değil, onlar dışındaki bilgiler ve müfessirin içtihadıyla da yapılan tefsirlere denir.² Ancak dikkatli incelendiğinde anlaşılabileceği ki âlimleri, keskin ayrımlarla ayırmak mümkün değildir. Bir âlim, rivayet tefsircisi olarak adlandırılabilir, ancak tefsirinde dirayet tefsiri özelliklerini de barındırabilir. Aynı şekilde dirayet tefsiri denilen tefsirde rivayet tefsiri metodu kullanılabilir. Bu nedenle âlimlere gruplandırma yapmak zordur. Anladığımız kadarıyla bu ayrımlar, âlimlerin çoğunlukla gösterdiği özelliklere göre yapılmıştır. Bizim görevimiz her âlimi önyargısız araştırmak ve tefsir alanına ne katkı yaptığını tespit etmektir.

Bu çalışmada önce tefsir rivayetleri ve eser sahibi müfessirlerin, Kur'ân'da çelişkiyi reddeden 4/Nisâ, 82. âyeti hakkındaki yaklaşımları toplanmış, bu âyetin klasik tefsirlerde nasıl anlaşıldığı, müfessirlerin görüşlerinin sırayla verilmesi yerine başlıklara bölünerek verilmiş, böylece ulemanın aynı minvaldeki yorumları sistemli bir şekilde bir araya getirilerek konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Farklı görüşler ise ayrı bir başlıkta verilmiştir. Daha sonra bu görüşler değerlendirilirken, tefsir sahibi âlimlerin müşkilü'l-Kur'ân'a yaklaşımlarını ele alan tez ve makalelerden bu müfessirlerin çelişki izlenimini giderme yollarının özeti alınmıştır. Âyetin tefsirlerinin incelendiği müfessirlerin, Kur'ân'da tutarsızlık izlenimi veren âyetlerin açıklandığı ilim olan müşkilü'l-Kur'ân'a³ dair görüşleri

¹ İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 228; Zekeriyâ Pak, "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 159; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 117.

² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230; Fethi Ahmet Polat, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 177; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 117.

³ İbn Kuteybe, "Benzemesi veya benzemeyip çok anlamlı olması sebebiyle bir kapalılık olan şeylere" müşkil diyerek, müşkil kavramını geniş anlamda kullanmıştır. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (b.y.: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.) 102. Suyûti ise bu kavram için daha özel bir açıklama yaparak "Âyetlerde tutarsızlık zannına (vehim) kapılmaktır." demiştir. Celâluddîn Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 3/88. Zerkeşî de aynı tanımlı müşkil ifadesine yakın olan "muhtelif" kavramı için yapar. Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut:

aktarılarak, bu müfessirlerin Kur'ân'da çelişkiyi reddeden ve böylece müşkilü'l-Kur'ân ilmiyle ilişkili olabilecek 4/Nisâ, 82. âyeti âyeti nasıl anladıkları tespit edilmeye ve görüşleri mukayese edilmeye çalışılmıştır.

Müşkilü'l-Kur'ân'a dair Türkçe tez ve makaleler taratıldığında, bu makalede atfı yapılanlar örneğiyle bir veya iki müfessirin müşkil âyetlere yaklaşımlarının veya bunların mukayesesinin incelendiği görülmektedir. Ulaşılan tez ve makaleler şunlardır: Erhan Çakır, *Mâturîdî'nin Te'vîlât'ında Müşkilü'l-Kur'ân*, Doktora Tezi; İbrahim Akşit, *Taberî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân*, Doktora Tezi; Muhammed Ali Bakış, *Mâverdî'de Müşkil Âyetlerin Çözüm Yöntemleri*, Yüksek Lisans Tezi; Süleyman Pak, "İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Müşkil Âyetlerin Telifi", *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-*; Valmire Batatina Krasniqi, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Müşkilü'l-Kur'ân*, Doktora Tezi; Veysel Gengil, "Zemahşerî'nin Müşkil Denilen Âyetlere Dair Çözümlemesi", *Diyanet İlmî Dergi*. Arapça tez ve makaleler "mandumah.com" sitesinden tarandığında Türkçe araştırmalarda olduğu gibi konu farklı müfessirlerden veya genel olarak incelenmiştir.⁴ 4/Nisâ, 82. âyet için yalnızca bir makale çıkmaktadır. Mısır'da, 2023 tarihli, Cemiyeye Ensârî's-Sünneti'l-Muhammediyye'nin yayınladığı "82 شيهات وردود ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلفا كثيرا" النساء yani "Şüpheler ve Cevaplar: 'Eğer o, Allah'tan Başkasından Gelseydi İçinde Birçok Tutarsızlık Bulurlardı' (Nisâ 82)" başlıklı,

Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957), 2/45. Dolayısıyla müşkilü'l-Kur'ân, âyetler arasındaki çelişki izlenimi olarak tanımlanır. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 179; Mesut Okumuş, "Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri)", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 380; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 186.

⁴ Örn. Abdullâh b. Hamd el-Mansûr, *Müşkilü'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Esbâbuhû ve Envâ'uhû ve Turukî Def'ihi*, (Câmia el-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Âyida bint Avâd eş-Şemrânî, *Müşkilü'l-Kur'ân indi İbn Arafê fî Tefsîrihi*, (Câmia Taiz, Fer'u't-Turbe- Dâiretü'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ ve'l-Bahsî'l-İlmî, Mecelle el-Ulûmî't-Terbeviyye ve'd-Dirâsâtî'l-İnsâniyye, Makale, 2022); Alivî b. Abdillâh b. Alivî eş-Şemrânî, *Müşkilü'l-Kur'ânî'l-Kerîm fî Tefsîri'l-İbnî'l-Cevzî: Cem'an ve Dirâse*, (Câmia Ezher – Külliye ed-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benât bi Damanhûr, Mecelle Külliye ed-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benât bi Damanhûr, Makale, 2017) vb.

içeriğine ulaşamadığımız bir makale vardır. İngilizce tez ve makaleleri “scholar.google.com”, “The British Library” ve “kutuphane.isam.org.tr” sitelerinden taradığımızda yine aynı şekilde “müskil” ilminin genel veya âlim merkezli ele alındığı görülmekte,⁵ doğrudan 4/Nisâ, 82. âyet için çalışma görülmemektedir.

Bahsedilen çalışmalar başka bir boşluğu doldurmuştur. Bu makale ise bahsi geçen klasik müfessirlerin, özellikle 4/Nisâ, 82. âyeti hakkındaki yaklaşımlarına odaklanmakta ve müfessirlerin yaklaşımlarının mukayesesini amaçlamaktadır. Böylece bu makale, klasik dönemde Kur’ân’ın çelişkisizliğinden, tutarlılığından ne anlaşıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Âyetin Bir Önceki Âyetteki Münafıklarla İlişkilendirilmesi

“أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا”

“Hâlâ Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.” (4/Nisâ: 82)

Hûd b. Muhakkem,⁶ Taberî,⁷ Zeccâc,⁸ İbn Atiyye,⁹ Tabersî¹⁰ ve Fahrüddîn er-Râzî bu âyeti, münafıklardan bahseden bir önceki

⁵ Örn. Mir Sadeq Ansari, *The Role of ‘Aql in Determining the Rules of Matn Criticism in al-Taḥāwī’s Sharḥ Mushkil al-Āthār*, (Australia: [Charles Sturt University](http://www.charlessturt.edu.au), Doktora Tezi, 2022); M. Taha Boyalık, “A Constitutive Work in the Qur’anic Exegesis Tradition of Sharḥ and Hashiya: Qutb al-Din al-Razi’s Sharḥ Mushkilat al-Kashshaf”, çev. Hakime Reyyan Yaşar, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi = Nazariyat Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences* 5/2 (2019); Yusuf Rahman, “Ellipsis in the Qur’an: A Study of Ibn Qutayba’s Ta’wil Mushkil al-Qy, r’iin.” *Literary Structures of Religious Meaning in the Qu’ran*. Routledge, 2013) vb.

⁶ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhî’l-Azîz*, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1990), 1/402-403.

⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, tsz.), 7/251.

⁸ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, 1408/1988), 2/82.

⁹ Ebû Muhammed İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422/2001), 2/83.

¹⁰ Emînu’l-İslâm Ebu’l-Alî el-Fadl et-Tabersî, *Mecmâu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Murtadâ, 1427/2006), 3/117.

âyette bağlantılı tefsir eder.¹¹ Müfessirlerin bu şekilde âyeti bir önceki âyetle alakalandırarak tefsir etmeleri, bağlama verdikleri önemi gösterir. Bir önceki âyette Hz. Muhammed'in yanından ayrılan bazı kişilerin, geceleyin Hz. Muhammed'in söylediklerinin aksini kurdukları geçmektedir. Buna göre âyette münafıkların yanlışlarına, Kur'ân'ı düşünmediklerine işaret edilmiştir.

Hûd b. Muhakkem, konu ile ilgili "Kuran hakkında akıllarını kullansalardı münafıklık yapmazlar, iman ederlerdi." açıklamasını yapar.¹² İbn Cerîr et-Taberî ise "Senin söylediklerini geceleyin değiştirenler Allah'ın kitabını düşünmezler mi? Kur'ân'ın, Rablerinin katından olduğunu ve Allah'tan onlara karşı delil olduğunu bilmezler mi?" ifadesini kullanır.¹³ İbn Atiyye de buna benzer olarak "Bu münafıklar, Hz. Peygamberi kötüleyenler, elçiliğini kanıtsız reddedenlerdir. İnsafa gelmezler mi, delile bakmazlar mı, Allah'ın sözünü düşünmezler mi? O zaman kanıtlar onlara görünür ve anlarlardı." açıklamasını yapar.¹⁴ Tabersî "Yahudiler ve münafıklar, içinde hata ve tutarsızlık olmayan Kur'ân hakkında düşünmüyorlar mı? Düşünselerdi anlam ve ahkâmının uyumunu, ifadelerin güzelliğini anlarlardı." der.¹⁵ Fahrüddîn er-Râzî ise "Allah münafıkların tuzaklarını Hz. Muhammed'e inanmadıkları için hazırladıklarını anlatarak, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delilleri hakkında tefekkürü emretmiş ve Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in peygamberliğine kanıt getirmiştir." ifadelerini kullanır.¹⁶ Müfessirlerin açıklamalarında ortak nokta şudur: Eğer münafıklar Kur'ân hakkında aklını kullansalar ve Kur'ân'ın delillerini düşünselerdi Kur'ân'ın doğruluğunu, uyumunu anlarlardı.

2. Âyette Geçen "Tedebbür" Nedir?

Âyette Kur'ân hakkında "düşünmek (tedebbür)" için ed-

¹¹ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, thk. eş-Şeyh Halîl el-Meys (byy.: Dâru'l-Fikr, 1981), 10/201-202.

¹² Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1/402-403.

¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251.

¹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

¹⁵ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

¹⁶ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/201-202.

Dahhâk “dikkatlice gözden geçirmek (nazar)”,¹⁷ Hûd b. Muhakkem “aklımlı kullanmak”,¹⁸ Sa’lebî¹⁹ ve Mâturîdî “düşünmek (tefekkür)”,²⁰ Zeccâc “arka planını, sonucunu düşünmek” anlamlarını verir. Zeccâc’a göre “tedebbür” fiilinin kökünde “arka, son, sonuç, akıbet, bitiş” anlamları vardır.²¹ Yine Mâverdi²² ve Râzi “işlerin sonucuna, akıbetine bakmak”;²³ Beğavî²⁴ ve Râzî “düşünmek (tefekkür) ve dikkatlice gözden geçirmek (nazar)”,²⁵ Zemahşerî “bir şeyin sonucunu düşünmek (تأمل) ve dikkatlice gözden geçirmek (nazar)”,²⁶ İbn Atiyye “işlerin sonucunu düşünmek, dikkatlice gözden geçirmek (nazar) ve akıl yürütme (istidlâl)” anlamlarını verir.²⁷ Tabersî “işlerin sonunu incelemek, düşünmek” anlamında açıklayıp tefekkür ve tedebbür’ün farkından söz eder. Onun açıklamasına göre tedebbür, işlerin sonucunu incelemekle, tefekkür delilleri incelemekle olur.²⁸ Bütün bu anlamlar bir araya getirilirse âyetin vermek istediği mesaj şöyle olur: “İnanmayanlar Kur’ân’ı dikkatlice, gözden geçirerek, akıl yürüterek, arka planı ve sonucunu düşünmüyorlar mı?”

Zeccâc’ın âyet hakkındaki detaylı dilsel açıklamalarına göre “تدبروا” sözü “Birbirinize sırt çevirmeyin, düşmanlar olmayın.” anlamına gelir. “دبر القوم” cümlesinde toplumun helak olduğu kastedilir. “دبار” kelimesi “helak olmak, yok olmak” anlamına, “ادبروا” sözü de

¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/252; Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 3/1013.

¹⁸ Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz*, 1/402-403.

¹⁹ Ebû İshâk Ahmed es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Hâlid b. Alî el-Çâmidî (Cidde: Dâru’t-Tefsîr, 2015), 10/489.

²⁰ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 3/348-350.

²¹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/82.

²² Ebu’l-Hasen Alî el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, thk. es-Seyyid Abdulkaksûr b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/510-511.

²³ Fahrur’r-Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, 10/202.

²⁴ Muhiyîs-Sünne Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1411/1989), 2/254.

²⁵ Fahrur’r-Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, 10/201-202.

²⁶ Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd el-Havârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Halîl Me’mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1430/2009), 249.

²⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, 2/83.

²⁸ Tabersî, *Mecmâu’l-Beyân*, 3/117.

“geri döndüler, işleri bitti.” anlamlarına gelir. Arı “ذِّبْر” olarak isimlendirilmiştir. Çünkü ardından fayda (bal) gelir. Yine çokluğundan ve arkadan gelenlere kaldığından mala da “ذِّبْر” denilmiştir.²⁹ Buna göre -bir önceki paragrafta da belirtildiği gibi- “tedebbür” fiilinin kökünde “arka, son, sonuç, akıbet, bitiş” anlamları vardır. Yine Ebu'l-Leys es-Semerkindî “Kur'ân'ın öğütlerini (mevâ'iz) ibret almak için düşünmüyorlar mı? Veya Kur'ân'ın manalarını düşünmüyorlar mı?” açıklamasını yaparak³⁰ Kur'ân'ın ibret alınması ve manalarının düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Beğavî “Düşünselerdi tenakuz olmadığını, söylenilenin doğruluğunu ve Allah kelamı olduğunu anlarlardı.” diyerek³¹ inanmayanların Kur'ân'ı gereği gibi düşünmediklerini anlatmak ister.

3. Kur'ân'da İhtilaf Olmaması Ne Anlama Gelir?

Âyette Kur'ân'ın Allah'tan olmasaydı, içinde ihtilaflar buluna-
cağına dair Abdullâh b. Abbâs³² ve Sa'lebî “uyumsuzluk (tefâvut)”,³³ Yine İbn Abbâs,³⁴ Katâde ve İbn Zeyd “hak ve batıl yönünden tenakuz”;³⁵ Mukâtil “yalan”,³⁶ Taberî “hüküm ve mana uyumsuzluğu, âyetler arasında tenakuz”,³⁷ Ebu'l-Leys es-Semerkindî “tenakuz ve büyük yalan”,³⁸ Beğavî “uyumsuzluk (tefâvut) ve tenakuz”,³⁹ Tabersî “birbirini tutmayan şeyler” açıklamalarını yapar.⁴⁰ Bu açıklamalara göre âyetin anlamı Kur'ân Allah'tan olmasaydı “uyumsuzluk, çelişki, yalan” içerirdi. Bunları içermediğine göre Allah'ın sözüdür. İhtilaf'ın klasik dönemde bu şekilde

²⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/82.

³⁰ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvad, Şeyh Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dr. Zakeriyya Abdu'l-Mecîd en-Nûkî (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/317.

³¹ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 2/254.

³² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 2/254.

³³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

³⁴ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

³⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/510-511.

³⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002), 1/392.

³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251.

³⁸ Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/317.

³⁹ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 2/254.

⁴⁰ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117.

anlaşıldığı görülmektedir.

Hûd b. Muhakkem konu ile ilgili “Allah’ın kitabının bir kısmını diğer kısmıyla çarpıştırmayın, karşı karşıya getirmeyin. (لا تضربوا)” şeklinde hadis duyduğunu belirtir. Abdullâh b. Mes’ûd’dan “Toplandığınızda Kuran okuyun. İhtilaf ettiğinizde ise kalkın.” şeklinde söz aktarır.⁴¹ Hûd b. Muhakkem’in aktardığı hadisi araştırdığımızda Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde çok fazla tartışmanın sapkınlığa sebep olabileceğine dair hasen-sahih bir hadisin, muhakkiklerce koyulmuş dipnotunda bu ifadeyi görüyoruz. Kur’ân hakkında tartışan sahabeyi Hz. Peygamber, Hûd b. Muhakkem’in aktardığı bu sözle uyarır. Muhakkikler, bu hadis rivayetinin Taberî tefsirinde geçtiğini, çok zayıf isnadlı ve metruk olduğunu söylemektedir.⁴² Hûd b. Muhakkem’in Hz. Peygamber ve Abdullâh b. Abbâs’tan aktardığı bu rivayetlerden anladığımız, Kur’ân hakkında anlaşmazlığa düşecek kadar farklı anlayışların doğru olmayışdır. Yorum zenginliği kabul edilebilecek farklı düşünceler faydalı olabilse de düşmanlığa sebep olacak kadar tartışmak uygun olmaz.

4. Kur’ân’ın Tutarlı Bir Kitap Oluşu

Kur’ân’da ihtilaf yoksa Kur’ân tutarlı bir kitaptır. Kur’ân’ın bu uyumluluğu müfessirlerce çeşitli şekillerde açıklanmıştır. İbn Zeyd’in açıklamasına göre Kur’ân’ın bir kısmı, bir kısmını yalanlamaz. Bazı insanların Kur’ân’ın emrini anlamama sebebi akıllarının eksikliği ve bilmemeleridir. Mümine “Hepsi Allah’ın katındandır.” demek yaraşır. Ve mümin, Kur’ân’da müteşâbihe ve âyetlerin birbiriyle çelişmediğine inanır. Bir meseleyi anlamadığı zaman “Allah’ın dediği haklı.” der.⁴³ Buna göre inanmayan kişinin hatası kendisindedir. Aklını kullanıp, düşünen kişi Kur’ân’ın Allah kalamı olduğunu anlar.

İbn Cerîr et-Taberî, konu ile ilgili “Kur’ân’ın manaları ve

⁴¹ Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz*, 1/402-403.

⁴² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.), 36/493-494.

⁴³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7/251-252.

hükümleri uyumludur. Âyetler, birbirini onaylamaktadırlar.”⁴⁴ diyerek Kur'ân'ın tutarlılığının kendi içinde olduğuna değinir. Mâturîdî ise Kur'ân'ın diğer kutsal kitaplarla uyumunun, Kur'ân'ın Allah'tan oluşuna delil olduğunu söyler.⁴⁵ Buna göre âyette Kur'ân'ın tutarsızlık içermemesi hem Kur'ân'ın kendi içinde hem diğer kitaplarla tutarlılığı anlamına gelir. Yine ona göre bu âyette Kur'ân'ın hükümler, cezalar, buyruk ve yasaklarında tutarsızlık olmadığı da kastedilmiş olabilir.⁴⁶

Zemahşerî “Allah'tan başkasının sözü olsaydı Kur'ân'da nazım, belagat ve mana uyumsuzlukları olurdu. Âyetlerin bazısı eşsiz bazısı kusurlu ifadeye sahip olurdu. Gayp bilgilerinin bazısı doğru bazısı yanlış olurdu. Bazısı dil âlimlerinin onaylayacağı doğru manalara, bazısı dil âlimlerinin onaylamayacağı uyumsuzluklara sahip olurdu. Kur'ân'ın tümü eşsiz, belîğ, belagatçilerin ifade gücünü aşmış, doğru anlam ve doğru haberlere sahip olunca hiç kimsenin onun kadar iyi bilemeyeceği varlıktan yani Allah'tan geldiği anlaşılır.” açıklamalarını yapar.⁴⁷ Burada Zemahşerî'nin, Kur'ân'ın üslubuna dair yorumu görülmektedir. Ona göre Kur'ân âyetlerinin anlattıkları birbiriyle uyumlu olduğu gibi ifade biçimi de birbiriyle uyumludur. Mâverîdî'nin aktardıkları da bu minvaldedir. Onun aktarımıyla “Bazı Basralılara göre belagatli veya basit olmak yönünden tenakuz yoktur.”⁴⁸ Buradan anladığımıza göre Kur'ân'ın bir kısmı özenli bir kısmı özensiz ifade içermez. Hepsî Allah katından ve eşsizdir.

Tabersî'ye göre Kur'ân'ın tutarlılığı, ahkâmının çeşitliliğine rağmen uyumu şeklinde de anlaşılmıştır. “İnanmayanlar Kur'ân hakkında düşünselerdi; iyiyi emredip, kötülüğü yasaklaması; fesahat ve nazım güzelliği, anlamın doğruluğunu görüp insan sözü olmadığını anlarlardı.” açıklamalarını yaparak “Ebû Alî'ye göre belagatli veya basit olmak yönünden uyumsuz olurdu.” aktarımını

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251.

⁴⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/350-351.

⁴⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/352-354.

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 249.

⁴⁸ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/510-511.

yapar.⁴⁹ Bu açıklamasından Tabersî'nin, Zemahşerî ve Mâverdî gibi Kur'ân'ın hem anlattıkları hem üslubuna dikkatle bakıldığında Allah kelamı olduğunun anlaşılacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

5. İnsanlar ve Allah'ın Sözü'nün Farkı

İbn Abbâs,⁵⁰ Katâde,⁵¹ İbnu'l-Munkedir,⁵² Mukâtil b. Süleymân,⁵³ Hûd b. Muhakkem,⁵⁴ Mâturîdî,⁵⁵ Ebu'l-Leys es-Semerkandî,⁵⁶ Sa'lebî,⁵⁷ Beğavî,⁵⁸ İbn Atiyye⁵⁹ ve Râzî'nin açıklamalarına göre insanların sözlerinde eksiklik, çelişki olabilir; Allah'ın sözü ise çelişmez.⁶⁰ Bu âlimler insan sözü ve Allah'ın sözünün farkını belirterek insan sözünün Allah sözüyle kıyaslanamayacağını, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunun aklen ispatlanabilir olduğunu anlatmak istemektedir.

Allah'ın sözünde eksiklik olmayıp, insanların sözlerinde eksikliklerin olabileceği konusunun, âlimlerce detaylı açıklandığını da görüyoruz: İbn Abbâs'a göre insanların sözü, Kur'ân'daki bilgiler gibi uzun olursa uyumsuzluk kaçınılmaz olur. Ama Kur'ân'da böyle bir uyumsuzluk yoktur.⁶¹ Sa'lebî şu şekilde açıklama yapar: "Onlar, âyetlerin birbiriyle uyumlu olduğunu ve birbirini onayladığını görüyorlar. Yaratılanlardan kimsenin buna (tutarsız konuşmaya) gücü yetmez. Böylece Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu bilirler."⁶² Yine Mâturîdî'ye göre bir insanın hiçbir tutarsızlık olmayan

⁴⁹ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

⁵⁰ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnu'l-Münzîr, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd (Medine: Dâru'l-Meâsir, 1423/2002), 2/804; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 3/1013.

⁵² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 3/1014.

⁵³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/392.

⁵⁴ Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1/402-403.

⁵⁵ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/352-354.

⁵⁶ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/317.

⁵⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

⁵⁸ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 2/254.

⁵⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

⁶⁰ Fâhru'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

⁶¹ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

⁶² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

bir eseri yazması mümkün değildir. Ancak Allah'ın sözlerinde böyle bir durum olmaz.⁶³ Yine ona göre hikmetli kişiler bile olsa uzun zaman aralıklarındaki sözleri birbirini tutmayabilir. Ama Kur'ân tutarlıdır. Demek ki Allah'ın sözüdür.⁶⁴

Râzî'nin Ebû Müslim el-İsfahanî'den (ö. 322/934) aktarımında insan, son derece etkileyici ve fasih olsa bile büyük manalar taşıyan uzun bir kitap yazdığında bir kısmı bir kısmından güçlü, bir kısmı güçsüz ifadeye sahip olacağından sözünde bozukluklar olur. Kur'ân'da bunlar olmadığına göre onun Allah katından gelmiş bir mucize olduğu bilinir. Yine Râzî'nin Kâdî'dan (Muhtemelen Kâdî Abdulcabbar, ö. 415/1025) aktarımına göre cilt cilt kitap yazıldığında harflerinde bir hata, eksiklik olmaması mümkün değildir. İşte Kur'ân'da böyle hatalar olmadığı için mucizedir.⁶⁵ Ayrıca onun aktarımıyla mütekellimlerin çoğuna göre insanların yazdığı büyük kitaplarda çelişki olur. Ancak Kur'ân'da böyle tutarsızlıklar olmadığı için Allah sözü olduğu anlaşılır."⁶⁶ Ebû Müslim el-İsfahanî'de diğer âlimlerden farklı olarak insanların aynı ifade üstünlüğüyle uzun bir eseri meydana getiremeyeceği fikri görülür. Çünkü diğer âlimlere dikkat edilirse onlar insanların sözlerinin çelişebileceğini savunurlar. Ebû Müslim el-İsfahanî'ye göre ise insanlar uzun sürede ortaya koydukları eserlerde aynı güzellikte ve güçteki üslubu her yerde koruyamazlar.

6. Âyetin Hz. Peygamber'e Verilen Gayp Haberleri ile İlişkilendirilmesi

Zeccâc'ın hem kendi tefsirinde⁶⁷ hem Mâverdî⁶⁸ ve Tabersî'nin ondan aktarımıyla bu âyet, Kur'ân'da gayp haberlerinde çelişki

⁶³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/352-354.

⁶⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/350-351.

⁶⁵ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/202.

⁶⁶ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/202.

⁶⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/82.

⁶⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/510-511.

olmayacağını anlatır.⁶⁹ Sa'lebî,⁷⁰ Mâturîdî,⁷¹ Zemahşerî,⁷² Tabersî,⁷³ Ebu Bekr el-Esâm ve Râzî de Kur'ân'da çelişkisiz gayp haberlerinin oluşunu, Allah sözü olduğuna kanıt olarak gösterir.⁷⁴ Yani Kur'ân, Hz. Muhammed'in zamanındaki insanların sırlarından bazı bilgiler verir. Örneğin incelediğimiz âyetten bir önceki âyette münafıkların gündüz başka gece başka konuşmaları gibi bazı haberler verilir. Bu ve bunun gibi haberlerde herhangi bir tutarsızlık, gerçek dışılık olmayınca Kur'ân'ın Allah sözü oluşu ortaya çıkar.

Konu ile ilgili daha detaylı izahatlar da aktarılsa Zeccâc "Allah'ın vahyi ile Peygamber, onların gizledikleri şeyleri haber verir. Bu haberler Allah katından gelmeseydi çelişkisiz olmazdı. Bu da Hz. Muhammed'in apaçık delillerindendir." şeklinde açıklama yapar.⁷⁵ Mâturîdî gelecekte haber verenlerin uyumsuz sözler söylediğini, Kur'ân'ın ise hitap ettiği insanların bazı sırlarını doğru bir şekilde söyleyebilmesinin, Allah sözü oluşuna kanıt olduğunu söyler.⁷⁶ Yine Râzî'nin aktarımıyla Ebu Bekr el-Esâm'a (ö. 200/816) göre Hz. Muhammed, Allah'ın bildirmesiyle münafıkların gizli durumlarını söylüyordu ve söylediklerinde çelişki yoktu. Bu, Allah'ın bildirdiğini gösterir.⁷⁷ Bu açıklamalarda ortak nokta, Kur'ân'daki gayp haberlerinin gerçekliğinin Kur'ân'ın hak kitap olduğuna delil olmasıdır.

7. Çelişki Gibi Görünen Âyetlere Müfessirlerin Çözümleri

Mâturîdî'ye göre âyetlerin zahirine göre hüküm verilseydi Kur'ân âyetleri çelişirdi. Burada Mâturîdî "Allah ve âhiret gününe inananlar izin istemezler" (9/Tevbe, 44) ve "Senden izin isteyenler Allah ve Elçisi'ne inananlardır." (24/Nûr, 62) âyetleri gibi ilk bakışta çelişkili gibi görünen âyet örnekleri verir. Hüküm ifade eden

⁶⁹ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

⁷⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

⁷¹ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 3/350-351.

⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 249.

⁷³ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

⁷⁴ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

⁷⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/82.

⁷⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 3/350-351.

⁷⁷ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

âyetlerde özel ve genel durumların kastedebileceğini, düşünme ve tefekkürle bunun anlaşılabilceğini, böylece Allah'ın düşünüp anlamaya sevk ettiğini ifade eder.⁷⁸ Râzî de Mâturîdî gibi çelişki izlenimi verebilen ayet örnekleri verir. "O gün birtakım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır." (75/Kıyâmet, 22-23) âyetleri ile "Gözler onu göremez." (6/Enam, 103) âyeti, cebir ayetleriyle kader ayetleri, "Senin Rabbin hakkı için biz onların hepsine mutlaka soracağız." (15/Hicr, 92) âyetiyle "O gün insana da cine de günahı sorulmaz." (55/Rahman, 39) âyetlerini örnek veren Râzî, bunlardaki tutarsızlık izlenimi sorulursa "Biz bu tefsirde bu âyetlerin arasında herhangi bir tutarsızlık olmadığını açıkladık." cevabını vereceğini söyler.⁷⁹ Bu açıklamalarında Mâturîdî ve Râzî'nin örnekleri seçmesi ve soru ihtimalini zikretmesinden tamamen rey tefsirinin özelliklerini yansıttığını görüyoruz.

8. Müfessirlerin Âyetten Çıkarımları

Bu paragraftaki açıklamalar doğrudan âyette geçmeyen, ancak müfessirlerin çıkarım yoluyla elde ettikleri görüşleridir. Bu gibi yorumlar dirayet tefsiri özelliklerini⁸⁰ gösterir.

Mâturîdî'ye göre Kur'ân tutarsız sözler söyleseydi inanmayanlar bunu ortaya koyabilirdi. Ayrıca âyette düşünmeye teşviğin oluşu, Kur'ân'ın düşünülünce anlaşılabilceğini gösterir. Ona göre lisan ehlinin zahir anlamı bilmekle sınırlanmaları yanlıştır. Âyetler hakkında derin düşünmek gerekir. Bu, hakimler ve basiret

⁷⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/348-350.

⁷⁹ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202. Râzî'nin örnek verdiği bu konulardan ikisine tefsirinde yaptığı açıklamalara kısaca temas etmek istiyoruz. Fahrüddîn er-Râzî, "Gözler onu göremez." (6/Enam, 103) âyetinin Allah'a medh ifade ettiği, görenin zaten göz değil insan olduğu, âyette her gözün kastedilmemiş olabileceği, Allah'ın âhirette gözlerle değil, Allah'ın vereceği 6. hisle görüleceği izahlarının mümkün olup Rûyetullah'ın imkanını açıklar. (Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/131-132) "O gün insana da cine de günahı sorulmaz." (55/Rahmân, 39) âyetinin sorgu olacağını ifade eden ayetlerle nasıl açıklanacağı hakkında ise ahiretteki farklı duraklarda soru sorulup-sorulmayacağı ve günah işleyene bilgi edinmek için değil, onu azarlama amaçlı niçin günah işlediği sorulacağı açıklamalarını yapar. (el-Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/120)

⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230; Fethi Ahmet Polat, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", 177; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 117.

sahiplerinin yapabileceği iştir. Avama düşen de onlara uymaktır.⁸¹ Burada Mâturîdî, inanamayanların Kur'ân'da çelişki gösterememesini Kur'ân'da çelişki olmadığına; âyetle düşünmeye teşviğin varlığını Kur'ân'ın düşünülünce anlaşılabilceğine, ulemanın zahir manayla yetinmeyip derin düşünmelerinin gerekliliğine delil olarak gösterir.

Ebu'l-Leys es-Semerkindî şu açıklamaları yapar: "Ehl-i Nazar dedi ki: 'İcma delildir. Çünkü icma Allah'tandır. Eğer Allah'tan olmasa ihtilaf olurdu. Bundan dolayı kıyas geçersiz olursa ondan delil getirme de geçersiz olur. Allah'tan olsa geçersiz olmazdı.'" ⁸² Ebu'l-Leys es-Semerkindî bu görüşünde âyetten, Allah'tan olmayan bir şeyde ihtilaf olacağı çıkarımına dayanır. Kıyas'ta ihtilaf olabildiğinden insan ürünü olduğu, icma'da ise birlik olduğu için icma'yı Allah'ın nasip ettiği sonucuna varır. Sa'lebî de -Ebu'l-Leys gibi- âyeti, Allah'tan gelmeyen şeyde ihtilaf olabileceği şeklinde anlamasına dayanarak bir yorum yapar: Sa'lebî'ye göre bu âyetle Kur'ân'ın yaratılmamış olduğuna da kanıt vardır. Çünkü Kur'ân her yönden tutarsızlıktan beridir. Yaratılmış olsaydı tutarsızlıktan kurtulamazdı.⁸³

İbn Atiyye'ye göre Kur'ân insan sözü olsaydı, insan sözlerindeki eksiklikler onda da olur ve tutarsızlıklar bulunurdu. Kur'ân'ın çelişkisizliği Allah'ın sonsuz bilgisi sayesinde.⁸⁴ İbn Atiyye, Kâdî Ebû Muhammed'den (ö. 422/1031) "Bir kişi Kur'ân'da ihtilaf olduğundan şüphe ediyorsa hata kendisindedir. Daha iyi bilene sormalıdır." şeklinde bir görüş aktarır.⁸⁵ Ayrıca Zeccâc'dan "Kur'ân'da anlaşılamayan bir yer olursa o, Allah'tan gelen gaybî bilgidir." şeklinde -tefsirinde bulamadığımız- bir görüş aktarır ve aynı fikri İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve el-Mehdevî'nin (tefsir ve kıraat âlimi, ö. 440/1049) de savunduğunu söyler.⁸⁶ İbn Atiyye'nin aktarımıyla Kâdî

⁸¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/351-352.

⁸² Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1/317.

⁸³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

⁸⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

⁸⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83-84.

Ebû Muhammed'in, İbn Zeyd'in görüşüne⁸⁷ benzer şekilde Kur'ân'da tutarsızlık izlenimine sahip olan kişinin bu yanılışının sebebinin bilgisizliği oluşunu savunduğu görülmektedir.

Tabersî'ye göre bu âyet, dinin asıllarında taklidin yanlış bir yol olduğunu ve istidlâlin doğruluğunu gösterir. Çünkü düşünmeye sevk etmiştir. Yine ona göre bu âyet, Haşviyye ve bazılarının dediği gibi Kur'ân'ın yalnız Hz. Peygamber tarafından anlaşılabileceği fikrinin yanlışlığını gösterir. Çünkü Kur'ân'ın anlaşılması ve açıklanması için düşünmeye sevk etmiştir.⁸⁸

Râzî'nin aktarımıyla mütekellimlerin çoğuna göre Kur'ân, ilimlerin çok çeşidini içermektedir.⁸⁹ Yine Râzî'ye göre "Kur'ân'ın manasını ancak Peygamber ve masum imam bilir." iddiasına karşın Kur'ân'ın anlaşılabilir olduğuna işaret eder. Çünkü Allah münafıklara düşünmeyi emretmiş; Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in peygamberliğine kanıt olarak sunmuş ve onun mislini getirememelerini aleyhlerine delil kılmıştır.⁹⁰ Râzî, bu meselede Kur'ân'ın herkesçe anlaşılabilirliğini belirterek insanların Kur'ân anlayışında başkalarına teslim olmalarının yanlışlığına işaret eder. Yine Allah'ın adaletini ön plana çıkararak insanlardan güç yetiremeyecekleri şeyi istemesinin mümkün olmayışını söyler. Bu, "teklif mâlâ yutâk"ın caiz olmayışıdır. Konuyla alakalı olarak insanlara düşünüp anlayamayacağı kitabı düşünmeyi emretmenin Allah'a yakışmayacağını savunan Râzî'nin âyeti, felsefî-kelâmî altyapı ile değerlendirdiğini anlıyoruz.

Râzî âyetin, düşünme ve istidlâlin vücûbiyetine, taklidin yanlışlığına işaret ettiğini savunur. Çünkü Allah, münafıklara istidlâli emretmiştir. Buna ek olarak Râzî, farklı bir yorum da yapar: "Allah'ın peygamberinin doğruluğu için istidlâl gerekiyorsa, O'nun zat ve sıfatları hakkında istidlâlde bulunmak daha öncelikli gerekli olur."⁹¹ Bu yorumunda da Râzî'nin zihin dünyasında olan bir meseyle âyeti okuyup yorumladığını görüyoruz.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251-252.

⁸⁸ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/118.

⁸⁹ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/202.

⁹⁰ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/202-203.

⁹¹ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/203.

Fahrüddîn er-Râzî bir mesele daha ele alır ki bu, tamamen sonradan çıkmış kelami bir tartışmadır. Bu açıklaması, Râzî'nin Kur'ân'ı kelami bakış açısıyla okuduğunu gösterir. Râzî, âyetten insan fiillerini Allah'ın yaratmadığı sonucunu çıkaran Ebû Alî el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) görüşünü naklederek cevap verir. Cübbâî'ye göre bu âyet, kulların fiillerinin ihtilaftan uzak olamayacağına işaret eder. Kulun fiilleri ihtilaf ve uyumsuzluktan hali değil ve Allah'ın fiillerinde bozukluk yoksa -ki âyette Allah'ın yaratmasında bir bozukluk olmayacağı geçer. (67/Mülk, 3)- kulun fiilinin Allah'ın fiili olmaması gerekir.⁹² Yani "İnsanın fiillerini Allah yaratsaydı, insanlar hata yapmazdı. Allah hata yapmaz." Râzî buna cevap olarak der ki: "'Rahmân'ın yaratmasında bir uyumsuzluk göremezsin.' ayetinin anlamı, O'ndan gayrısının aksine, O'nun meşietine uygun olarak meydana gelen şeylerde uyumsuzluk olmamasıdır. Çünkü O'ndan gayrısının fiilleri, mutlaka meşietine göre meydana gelmez."⁹³ Anladığımız kadarıyla Râzî, insan fiillerini Allah'ın yarattığı, ancak insanın her fiilinden Allah'ın hoşnut olmadığını kastetmektedir. Allah'ın insan fiilini yaratması, sorumluluğun insanda olduğu gerçeğini değiştirmez. Hatalı fiilden sorumlu olan insandır, Allah değildir.

Değerlendirme ve Sonuç

Hûd b. Muhakkem,⁹⁴ Taberî,⁹⁵ Zeccâc,⁹⁶ İbn Atiyye,⁹⁷ Tabersî⁹⁸ ve Fahrüddîn er-Râzî bu âyeti, gündüz başka gece başka konuşan münafıklardan bahseden bir önceki âyetle bağlantılı tefsir eder.⁹⁹ Bu yoruma göre âyette münafıkların Allah'ın kitabı hakkında düşümediklerine işaret edilmiştir. Müfessirlerin bu minvaldeki yorumlarında ana fikir münafıkların, inanmayanların akıllarını kullanmadıkları, Allah'ın kitabı hakkında tefekkür etmeleri durumunda

⁹² Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/203.

⁹³ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/203.

⁹⁴ Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1/402-403.

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251.

⁹⁶ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/82.

⁹⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

⁹⁸ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117.

⁹⁹ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/201-202.

doğruyu görecekleridir.

Âyette geçen “Kur'ân'ı tedebbür etme” ifadesi müfessirlerce “dikkatlice gözden geçirmek (nazar), aklını kullanmak, düşünmek (tefek-kür); işlerin arka, son, sonuç, akıbet, bitiş, arka planını, sonucunu düşünmek; bir şeyin sonucu hakkında düşünmek (تفكّر)” şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu açıklamalar bir araya getirildiğinde âyetin anlatmak istediği şudur: “İnanmayanlar Kur'ân'ı dikkatlice, gözden geçirerek, akıl yürüterek, arka planı ve sonucunu düşünmüyorlar mı? Eğer düşünselerdi Kur'ân'ın gerçek kitap olduğunu anlarlardı.”

Âyette Kur'ân'da ihtilaf olmaması ile ilgili “uyumsuzluk (tefâvut), hak ve batıl yönünden tenakuz, yalan, hüküm ve mana uyumsuzluğu, âyetler arasında tenakuz, birbirini tutmayan şeyler” açıklamaları yapılmıştır. Buna göre Kur'ân Allah'tan olmasaydı, içinde “uyumsuzluk, çelişki, yalan” olurdu. Bunlar olmadığına göre Allah sözüdür. Kur'ân hangi yönden uyumludur? Klasik dönem tefsirlerinde bu konu -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şöyle açıklanmıştır: İbn Zeyd'e göre Kur'ân'ın bir kısmı, bir kısmını yalanlamaz.¹⁰⁰ Taberî Kur'ân'ın mana ve hükümlerinin uyumlu olduğundan bahseder.¹⁰¹ Çelişki izlenimi veren âyetleri nesh, te'vîl, uzlaştırma, genel ve özel ifadeleri dikkate alma yöntemleriyle çözer.¹⁰²

Mâturîdî hem Kur'ân'ın kendi içinde hükümler, cezalar, buyruk ve yasaklarındaki uyumundan hem Kur'ân'ın diğer kutsal kitaplarla uyumundan bahseder.¹⁰³ Mâturîdî'nin bu açıklaması bizce diğer müfessirlerden farklı olarak Kur'ân'ın ve diğer kitapların Allah'tan gelmesi, aralarında çelişki olmaması gerektiği fikrine dayalı bir dirayet tefsiridir. Yani Mâturîdî'nin kendi bilgi ve birikimiyle yaptığı, bizce mantıklı bir akıl yürütmedir.

Âyetin tefsiri sadedinde Kur'ân'ın manasının çelişmeyeceğine dair izahatlar yapıldığı gibi fesahat ve belagatinin yani lafız özelliklerinin tutarlı olduğuna dair açıklamalar da yapılmıştır.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251-252.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251.

¹⁰² İbrahim Akşit, *Taberî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 278.

¹⁰³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/350-354.

Mâverdî'nin aktarımıyla bazı Basralılara göre belagatli veya basit olmak yönünden tenakuz yoktur.¹⁰⁴ Bu aktarımı yapan Mâverdî, tefsirinde 130' dan fazla yerde tutarsızlık izlenimi veren âyetleri açıklamış; bu tür âyetleri açıklarken çoğunlukla rivayetler ve müfessirlerden aktarımlarda bulunmuş, bazen kendi açıklamasını da yapmış, önceden müşkil olduğu söylenmeyen âyetleri açıklamıştır.¹⁰⁵

Zemahşerî, Kur'ân'ın ifadelerinin yani dilsel özelliklerinin eşsizliğine dair daha detaylı açıklamalar yapar. Ona göre Kur'ân Allah sözü olmasaydı içinde ifade kusurları olurdu. Halbuki Kur'ân'ın tümü eşsiz belagate sahiptir.¹⁰⁶ Zemahşerî âyetlerin özel ve genelden bahsetmesi, konu farklılığına dikkat; bağlamı göz önünde bulundurma, hadisler, sebeb-i nüzûl rivayetleri ve önceki müfessirlerin açıklamalarından faydalanma yollarıyla çelişki izlenimlerini giderir. Âyetlerdeki çelişki izleniminin, kötü niyet veya bilmeme sebebiyle olduğunu düşünen Zemahşerî, önceki müfessirlerden yararlandığı gibi, kendisi de açıklama yapar. Âyetlerin âyetler, olgu, akıl ve Arapça ile çelişmediğini gösterir.¹⁰⁷ Bazen inanmayanların âyetlerle ilgili sorularını, soranların kim olduğunu söylemeden sorar ve cevaplandırır. Mümkün itirazları da belirtip yanıtlar.¹⁰⁸ Dolayısıyla Zemahşerî, çelişki izlenimi veren âyetleri hem âyetlerin kendi içindeki bağlamı hem de başka delillere dayanarak açıklamıştır. Tabersî de Kur'ân'ın, ahkâmının çeşitliliğine rağmen uyumu, fesahat ve nazım güzelliğini ifade etmiş, Ebû Ali'den bu görüşe uygun aktarımda bulunmuştur.¹⁰⁹ Bu açıklamalar Kur'ân'ın, manalarının tutarlılığına ek olarak dilsel olarak da aynı etkileyciliği verdiğine dair düşünceyi yansıtır.

Mâturîdî, kanaatimizce diğer âlimlerin söylemediği bir fikri

¹⁰⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/510-511.

¹⁰⁵ Muhammed Ali Bakış, *Mâverdî'de Müşkil Âyetlerin Çözüm Yöntemleri* (Bilecik: Şeyh Edebâli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 70.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 249.

¹⁰⁷ Valmire Batatina Krasniqi, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Müşkilü'l-Kur'ân* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 285-287.

¹⁰⁸ Veysel Gengil, "Zemahşerî'nin Müşkil Denilen Âyetlere Dair Çözümlemesi", *Diyanet İlmi Dergi*, 57/2 (2021), 537-538.

¹⁰⁹ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

cesaretle dillendirmiş ve âyetlerin zahirine göre hüküm verilmesi durumunda çelişeceğini ifade etmiştir. Ancak hemen bu çelişki izleniminin çözüm yolunu da söylemiştir. O, hüküm ifade eden âyetlerde özel ve genel durumların kastedebileceğini, düşünme ve tefekkürle bunun çözülebileceğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Âyetlerin arka planının düşünülmeden ele alınması durumunda bazı âyetlerin çelişkili gibi görülebileceğini söylediği için Kur'ân'ın çelişkiden beri bir kitap oluşunu bizce daha ikna edici şekilde anlatmıştır. Yine Mâtürîdî'nin Kur'ân'da çelişki gibi görünen şeylerin çözümüne dair yapılan çalışmalardan aktarımda bulunursak, Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da çelişki izlenimi, Kur'ân ile ilgili değil, okuyucunun âyeti algımlarken yaptığı bir hatadır. Cem ve tevfi̋k yani âyetleri bir araya getirme ve uyumluluğunu anlama, âyetlerin özel ve genelden bahsettiği yerlerde doğru anlama; hakikat-mecaz, yer-zaman farklılığını göz önünde bulundurma; siyak ve sibaka yani bağlama dikkat etme; neshi göz önünde bulundurma, gayba dair anlaşılamayan yerlerde tevakkuf edip, Allah'ın bilgisine havale etme, Mâtürîdî'nin âyetlerdeki çelişki izlenimini giderme yöntemleridir.¹¹¹ Mâtürîdî, aklî ve naklî delillere başvurarak çelişki izlenimlerini giderir.¹¹²

İnsanların ve Allah'ın sözünün farkına değinen İbn Abbâs,¹¹³ Katâde,¹¹⁴ İbnu'l-Munkedir,¹¹⁵ Mukâtil b. Süleymân,¹¹⁶ Hûd b. Muhakkem,¹¹⁷ Mâtürîdî,¹¹⁸ Ebu'l-Leys es-Semerkandî,¹¹⁹ Sa'lebî,¹²⁰

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/348-350.

¹¹¹ Erhan Çakır, *Mâtürîdî'nin Te'vilât'ında Müşkilü'l-Kur'ân*. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 212-213.

¹¹² Süleyman Pak, "İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Müşkil Âyetlerin Telifi", *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 570.

¹¹³ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

¹¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251; İbnu'l-Münzîr, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/804; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/1013.

¹¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/1014.

¹¹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/392.

¹¹⁷ Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1/402-403.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/352-354.

¹¹⁹ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/317.

¹²⁰ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, 10/489.

Beğavî,¹²¹ İbn Atiyye¹²² ve Râzî insanların sözlerinde eksiklik, çelişki olabileceğini; Allah'ın sözünde ise çelişki olmayacağını söylemişlerdir.¹²³ Bu âlimler insan ve Allah sözünün farkını ifade ederek insan sözünün Allah sözü gibi olamayacağını, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunun aklen ispatlanabilir olduğunu anlatmak istemektedir. Ancak bu müfessirlerden İbn Abbâs,¹²⁴ Sa'lebî,¹²⁵ Mâturîdî¹²⁶ ve Râzî'nin aktarımına göre çoğu mütekellim¹²⁷ -6. başlıkta detaylı aktardığımız üzere- insanların tamamen tutarlı konuşamayacağı, tamamen tutarlı uzun bir eser meydana getiremeyeceği şeklinde anlaşılabilecek ifadeler de kullanmışlardır. Bizce bu fikir eleştiriye açıktır. İnsanların sözlerinin çelişebileceği, Allah'ın sözünün ise çelişmeyeceği, Kur'ân'da çelişki olmadığına göre Kur'ân'ın Allah sözü olduğu apaçık bir gerçek olmakla birlikte insanların sözünün kesinlikle çelişeceğini söylemek bizce mübalağadır. İnsanlar da Allah'ın verdiği akıl ve kudretle tutarlı bir eser meydana getirebilir, tutarlı konuşabilir.

Hem kendi tefsirinde¹²⁸ hem Mâverdî¹²⁹ ve Tabersî'nin ondan aktarımıyla Zeccâc,¹³⁰ Sa'lebî,¹³¹ Mâturîdî,¹³² Zemahşerî,¹³³ Tabersî,¹³⁴ Ebu Bekr el-Esâm ve Râzî Kur'ân'da çelişkisiz gayp haberlerinin oluşunu, Allah sözü olduğuna kanıt olarak gösterir.¹³⁵ Ayrıca Mâverdî ve Tabersî'nin Zeccâc'dan alıntı yapması, klasik tefsirlerin birbirlerinden yararlandıklarına örnek verilebilir.

¹²¹ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, 2/254.

¹²² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

¹²³ Fâhru'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

¹²⁴ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

¹²⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

¹²⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/350-354.

¹²⁷ Fâhru'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

¹²⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/82.

¹²⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/510-511.

¹³⁰ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

¹³¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

¹³² Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/350-351.

¹³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 249.

¹³⁴ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/117-118.

¹³⁵ Fâhru'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

Mâturîdî¹³⁶ ve Râzî ilk bakışta çeliki izlenimi veren âyet örnekleri vermişlerdir.¹³⁷ O örnekleri seçen, bu âlimlerin kendisidir. Mâturîdî ve Râzî'nin burada yaptığı, muhtemel sorular üretilip cevap vermektir. İncelediğimiz tefsirlerde ortak fikir, Kur'ân'ın yanlıştan beri olduğu, bunun da Allah kelamı olduğuna kanıt olmasıdır. Tefsir rivayetleri ve bu rivayetleri aktaran müfessirler, sonraki tefsirler kadar detaylı anlatmasa da onlarla aynı fikirde oldukları görülmektedir.

İbn Zeyd'e göre Kur'ân'ın emrini anlayamayanın eksikliği kendisindedir. Ayrıca inanan kişi, müteşâbih gibi bilmediği bir meseleyi Allah'a havale etmelidir.¹³⁸ İbn Atiyye de Kâdî Ebû Muhammed'den (Mâlikî fakih, ö. 422/1031) "Bir kişi Kur'ân'da ihtilaf olduğundan şüphe ediyorsa hata kendisindedir. Daha iyi bilene sormalıdır." şeklinde bir görüş aktarır.¹³⁹ Bu iki açıklamaya göre Kur'ân anlaşılabilir bir kitap değildir. Anlayamayan kişi hatalı veya eksik bilgilidir. Hûd b. Muhakkem âyetleri karşı karşıya getirmemeye, tartışma vesilesi yapmamaya dair zayıf hadis¹⁴⁰ ve Abdullâh b. Mes'ûd'dan Kur'ân hakkında ihtilaf edildiğinde tartışılmaması gerektiğine dair söz aktarır.¹⁴¹ Bu aktarımlarıyla Hûd b. Muhakkem gereksiz tartışmanın faydalara değil, kötü sonuçlara sebebiyet vereceğini anlatmak ister. İbn Zeyd, Hûd b. Muhakkem ve İbn Atiyye'nin açıklamaları birbiriyle örtüşmektedir. Onlara göre kişi, Kur'ân hakkında bilmediğini kabul etmeli, bilenlere sormalı, bula-
madığı yerde Allah'ın bilgisine sığınmalıdır.

İncelediğimiz müfessirlerden bazıları 4/Nisâ: 82. âyeti tefsir ederken bu âyetten bir kısım çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu fikirler âyette doğrudan geçmez. Müfessirler kendi dirayetleriyle bu fikirlerin âyetten çıkarılabileceğini düşünmektedirler. Mâturîdî,¹⁴²

¹³⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/348-350.

¹³⁷ Fahu'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/202.

¹³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/251-252.

¹³⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/83.

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/ 493-494.

¹⁴¹ Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1/402-403.

¹⁴² Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/351-352.

Tabersî¹⁴³ ve Râzî'ye göre bu âyetin düşünmeye teşvik edişi, Kur'ân'ın düşünüldüğünde anlaşılabilirliğini gösterir.¹⁴⁴ Özellikle Râzî "Kur'ân'ı yalnız Peygamber ve masum imamlar anlar." şeklindeki düşüncenin yanlışlığını dillendirir. Allah münafıklara Kur'ân'ı düşünmeyi emretmiştir.¹⁴⁵ Buna göre inanmayan kişi de doğru düşünse Kur'ân'ı anlar. Yine Râzî'ye göre âyet, düşünme ve istidlâlin gerekliliğine, taklidin yanlışlığına işaret eder.¹⁴⁶ Bu açıklamalarından çıkardığımız sonuca göre müfessirler, zihinlerinde olan meseleleri, ilgili olduğunu düşündükleri âyet tefsirlerinde ele almaktadırlar.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî bizce ilginç bir değerlendirme yapar. İcma'da ihtilaf olmamasını, icma'nın Allah'tan oluşuna; kıyas'ta ihtilaf oluşunu Allah'tan olmayışına delil gösterir. İcma'nın doğruluğuna işaret eder.¹⁴⁷ Sa'lebî de Kur'ân'da tutarsızlık olmamasından Kur'ân'ın mahluk olmadığını çıkarır.¹⁴⁸ Ancak kanaatimizce Kur'ân'ın yaratılmış olup-olmaması ile içinde tutarsızlık bulunmasından bahseden bu âyetin alakası yoktur.

Mesele içinde alt meseleler açarak yorum yapan Fahrüddîn er-Râzî, bu âyetin tefsirinde mütekellimlerin çoğuna göre Kur'ân'ın, ilimlerin çok çeşidini içerdiğini ifade eder.¹⁴⁹ Yine Râzî, bu âyetle ilgili tamamen sonradan çıkmış, Ebû Alî el-Cübbâî'nin insanın fiillerini insanın yarattığı görüşünü naklederek cevap verir. Bu, halku'l-e'âl yani insan fiillerini Allah'ın mı insanın mı yarattığı tartışmasına¹⁵⁰ dair bir açıklamadır. Fikirlerinin doğruluğu veya yanlışlığı

¹⁴³ Tabersî, *Mecmâu'l-Beyân*, 3/118.

¹⁴⁴ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202-203.

¹⁴⁵ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202-203.

¹⁴⁶ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/203.

¹⁴⁷ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/317.

¹⁴⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/489.

¹⁴⁹ Fahrü'r-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 10/202.

¹⁵⁰ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed, *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992), 1/41; Ebu'l-Mu'in Meymûn Neseî, *Tabsîratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/497; Ebu'l-Hasen Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma fi'r-Redd alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, thk. Hamûde Gurâbe (b.y.: Matbaa Mısır, 1955), 69, 72-73; Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi (İstanbul: İrşad Kitap Yayın Dağıtım, Beyrut: Dâru Sâdir, 1422/2001), 326.

farklı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte hem Cübbâi hem Râzî'nin, âyeti kelâmî bakış açısı ile okuduğu görülmektedir.

Eser sahibi, sonraki müfessirlerin ele aldığı meselelerden bazı-
larının tefsir rivayetlerinde olan meseleler olduğu görülmektedir.
Örneğin Taberî'nin rivayet naklederek verdiği bilgiyi Râzî, yorum
yaparak vermiştir. Ancak unutulmaması gereken bir konu da şudur
ki rivayet tefsirlerinden özellikle Taberî'nin ayet tefsirinde rivayet
alması, sadece bir nakil olarak görülmemelidir. Çünkü Taberî bu ri-
vayetleri, âyeti açıklama amaçlı tefsiri malzemesi olarak kullan-
mada seçicidir.¹⁵¹ Bir rivayeti, âyetin tefsiri için alması kendi tercihi-
dir. Âyet tefsirinde kendi görüşlerini de beyan etmesi göz önünde
bulundurulursa Taberî tefsirinin nakilci bir tefsir olmasının yanında
reyci bir tefsir olma özelliğine de sahip olduğu sonucuna varılır.

Sonraki müfessirlerin ayetten çıkardıkları kelâmî konulara, ri-
vayet tefsirlerinde temas edilmediği görülmektedir. Buradan riva-
yet tefsirlerinde âyet tefsir edilirken kelâmî konulardan ziyade, bağ-
lama ve ilk muhatapların ne anladığını göz önünde bulundurmaya
dikkat edildiği çıkarılabilir. Aynı zamanda ilk dönemlerden sonraki
müfessirlerde Kur'ân'ın doğruluğuna aklî kanıtlar getirme ve
Kur'ân'a karşı olası itirazları daha fazla açıklamalarla cevaplan-
dırma kaygısı görülmektedir. Bu durum, Hz. Muhammed, sahabe
ve tâbiûn'da görülen, nesil ilerledikçe tefsir malzemesinin artması¹⁵²
gibi tefsirin ihtiyaç kadar yapıldığını gösterir. Zaman ilerledikçe so-
rular, sorunlar, Kur'ân'a karşı itirazlar arttığı için ulema da bu nis-
pette cevaplarını ve çözüm önerilerini artırmıştır. Konu ile ilgili
okumalarımızda günümüzde Kur'ân'ın çelişki içerdiğine dair iddi-
aların da cevaplanması gerektiğinin ifade edildiğini görmekteyiz.¹⁵³
Ancak bu çözüm önerileri ve cevapların artması; sonraki müfessir-
lerin, ayetleri doğru kabul ettikleri ön bilgilerle okuyarak anlama,

¹⁵¹ Pak, "Rivâyet Ağnlıklı Tefsirler", 164.

¹⁵² Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri -İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-* (Ankara: Ankara Üniver-
sitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 101, 106-107.

¹⁵³ Yunus Akça, "Kur'an'da Müşkile Yol Açan Sebepler", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019), 211.

bağlamından koparma riskini de barındırır. Kanaatimizce Mâturîdî bu ayrımı güzel yapmış; tefsiri sahabeye, tevili ulemaya ait görmüş, tefsiri kesin anlam, tevili ise sonradan bir âlimin çözüm önerisi olarak kabul etmiştir. O, Kur’ân hakkında yapılacak değerlendirmeleri, ilk muhataplarla sınırlı tutmamış, yorum zenginliğini desteklemiş, ancak sonradan bir âlimin yaptığı yorumun yanlış olma ihtimalini de söyleyerek;¹⁵⁴ âyetler için sınırsız, ilkesiz yorumun önünü kapatmak istemiş, gerekçelere dayanarak yorum yapmak gerektiğini anlatmak istemiştir. Müşkîlû’l-Kur’ân ile ilgili okumalarımızda - Mâturîdî’nin çözüm önerisine benzer şekilde- âyetler için ilk muhataplarının ne anlayış zemininden hareket etme, naklin bağlayıcılığından kopmadan aklî delilleri iyi kullanmanın çözüm önerisi olarak sunulduğuna rastladık.¹⁵⁵

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, 50 cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Akça, Yunus. “Kur’an’da Müşkile Yol Açan Sebepler”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019), 189-215.
- Akın, Mehmet. “Kur’an’ı Anlamada Müşkilatın Giderilmesi”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/19 (Ocak 2006), 367-378.
- Akşit, İbrahim. *Taberî Tefsirinde Müşkîlû’l-Kur’ân*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bakış, Muhammed Ali. *Mâverdî’de Müşkil Âyetlerin Çözüm Yöntemleri*. Bilecik: Şeyh Edebâli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Beğavî, Muhyî’s-Sünne Ebû Muhammed. *Me’âlimü’t-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr vd. 8 cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1411/1989.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22. basım, 2012.

¹⁵⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/3-4.

¹⁵⁵ Mehmet Akın, “Kur’an’ı Anlamada Müşkilatın Giderilmesi”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/19 (Ocak 2006), 376-377.

- Çakır, Erhan. *Mâturîdî'nin Te'vilât'ında Müşkilü'l-Kur'ân*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 51. basım, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 61. basım, 2017.
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed. *Tefsîru's-Semerkandî*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvad, Şeyh Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dr. Zekerîyya Abdu'l-Mecîd en-Nûkî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen. *Kitâbu'l-Luma fi'r-Redd alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, thk. Hamûde Ğurâbe. b.y.: Matbaa Mısır, 1955.
- Fahru'r-Râzî. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Ğayb*. thk. eş-Şeyh Halîl el-Meys. 32 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Gengil, Veysel. "Zemahşerî'nin Müşkil Denilen Âyetlere Dair Çözümlemesi". *Diyanet İlmi Dergi* 57/2 (Nisan, Mayıs, Haziran 2021), 525-559.
- Huvvârî, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*. thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. b.y.: el-Mektebetu'l-İlmiyye, , ts.
- İbnu'l-Münzîr, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. 2 cilt. Medine: Dâru'l-Meâsir, 1423/2002.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri -İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

- Krasniqi, Valmire Batatina. *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Müşkilü'l-Kur'ân*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. İstanbul: İrşad Kitap Yayın Dağıtım, Beyrut: Dâru Sâdir, 1422/2001.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu. 18 cilt. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Alî el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk es-Seyyid Abdulmaksûr b. Abdirrahîm. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtîl b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5. cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn. *Tabsîratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay. 2 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Okumuş, Mesut. "Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri)", *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç, 316-425. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. basım, 2014.
- Pak, Süleyman. "İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Müşkil Âyetlerin Telifi". IV. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 2/554-571. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Pak, Zekeriya. "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç, 159-176. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. basım, 2014.
- Polat, Fethi Ahmet. "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. basım, 2014.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed. *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Hâlid b. Alî el-Ğâmidî. 33 cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015.
- Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed, *el-Milel ve'n-Nihâl*. thk. Ahmed Fehmi Muhammed. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992, 2. baskı.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-*

Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 25 cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, ts.

Tabersî, Emînu'l-İslâm Ebu'l-Alî el-Fadl. *Mecmâu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 cilt. Dâru'l-Murtadâ, Beyrut, 1427/2006.

Zeccâc, Ebû İshâk. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd el-Havârizmî. *el-Keşşâf*. thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ, Beyrut: Dâru'l-Marife, 3. basım, 1430/2009.

Zerkeşî, Bedruddîn. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye 1376/1957.